

ISLOM DINIDA TA'LIM-TARBIYA MASALALARINING O'RNI

*Mustafoyeva Anora**TATU SF KI 23-04 guruh talabasi**Ilmiy rahbar: X. U. Samatov**TATU Samarqand filiali*

Annotatsiya: Mazkur maqolada islom dinida ta'lim-tarbiya masalalarining o'rni, tasavvufiy olimlar fikri, ta'lim-tarbiyada diniy masalalar mavzusi hamda bilim olish islom dinimizda qanchalik muhimligi to'g'risida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Tarbiya, din, ta'lim, e'tiqod, Islom, ma'naviyat, madaniyat, jahon, taraqqiyot, Qur'oni Karim, Rasullulloh, Hadisi Sharif.

Islom dinining umumbashariy qadriyat, ilohiy, ilmiy-dunyoviy ta'limot sifatida barhayotligini ta'minlab kelayotgan asosiy manbalari Qur'oni Karim va Hadisi Shariflardir. Qur'oni Karim bilan tanishar ekanmiz, «Ilm» so'zi asosidagi «alima» (bilmoq) fe'li negiziga tayangan kalimalar turli hollarda 750 marta takrorlanganligi ilmiy tadqiqotlarda qayd etilgan bo'lib, bu o'zak faqat «Alloh», «Rabb» (Parvardigor ma'nosida), «bo'lmoq» va «gapirmoq» kabi eng ko'p ishlatilgan o'zak-so'zlardan keyin beshinchi o'rinda turar ekan.

Rasulullohga nozil bo'lgan 5 oyat hozirgi Qur'oni Karim matni 96- surasi («Alaq»)ning birinchi oyatlari bo'lib, shunday boshlanadi: «Iqra' bi-ismi robbikal-lazi xalaq!» («Yaratgan rabbing nomi bilan o'qi!»). Oradan bir oyat o'tib yana «o'qi!» so'zi qaytariladi: «Iqra' va robbikal akram, allazi allama bil qalam. Allama-l-insona ma lam ya'lam» («O'qi! Sening o'ta karamli parvardigoring qalam vositasi bilan ta'lim berdi Insonga u bilmagan narsalarni o'rgatdi»). Ilmga qiziqtirish borasida Alloh Qur'onda shunday deydi: «Aytgin, ilmlilar bilan ilmsizlar teng bo'la oladilarmi albatta bu haqda faqat aqlli kishilargina eslaydilar: («Zumar» surasi, 9-oyat). Boshqa bir oyatda ilmi kishilar Allohning huzurida boshqalardan ko'ra yuqori darajada turishlari ochiq-oydin aytilgan: «Alloh taolo sizlardan imon keltirganlarni va ilmi bo'lganlarning darajasini ko'taradi» («Mujodala» surasi, 11-oyat). Alloh O'zining yagonaligiga ham ilmi kishilarni guvoh qilgan: «Alloh albatta uning o'zi yagona iloh, undan boshqa ibodatga sazovor zot yo'qligiga shohidlik beradi.

Aksincha, Qur'on ilmsizlarni tanqid qiladi: «Shunday qilib Alloh ilmsizlarning qalbini berkitib qo'yadi». («Rum» surasi, 59-oyat). Qur'on ilmning chegarasi yo'q ekanligini ham bayon qilib o'tgan: «Har bir ilmlining ustidan undan ham ilmiroq bor» («Yusuf» surasi, 76-oyat). Bu oyatdan maqsad shuki, olimlar o'z ilmlari bilan mag'rurlanib, O'z ustida ishlashni tark etmasinlar, doimo ularni ham biron tanqid qilib qolishiga o'zlarini tayyorlab tursinlar, demakdir.

Qur'on haqiqiy - ilmiy narsalarga suyanishga, gumon va xayollardan uzoqda bo'lishga buyurgan va gumonga ergashganlarning holi yomon bo'lishini aytib o'tadi: «Balki zolimlar ilmsiz ravishda havoyi-nafslariga ergashadilar» («Rum» surasi, 29-oyat). Alloh musulmonlarga ilmiy asosda ish olib borishni ko'rsatib, shunday deydi: «O'zing bilmagan narsaga ergashma. Albatta, ko'z, quloq va qalb barcha narsadan so'raladi» («Isro» surasi, 36 - oyai). Oyatning ma'nosi shuki, o'zing aniq bilmasang, senga aytiladigan turli-tuman narsalarga ergashma. Chunki inson qiyomat kunida qulog'i eshitgan, ko'zi ko'rgan, qalbi jo qilgan barcha narsalar haqidagi so'roqlarga javob berishi kerak. Biz eslab o'tgan oyatlarning barchasi ishning asosi aniq, sobit, ilmiy ravishda bo'lishi zarurligini, gumon va turli fikrlar bo'lmasligini anglatadi. Ilm ko'r-ko'rona taqliddan qaytarishda Qur'on bilan muvofiqdir. Qur'onda bir fikrni ota-bobomiz qilgan deb, o'zlari aql ishlatmay yurganlar tanqid qilingan: «Agar ularga Alloh tushirgan narsaga va payg'ambarga yaqin kelinglar, deyilsa, ular ota-bobolarimizdan qolgan narsa bizga kifoya qiladi, deydilar. Ota-bobolari hech narsani bilmagan va to'g'ri yo'lda yurmagan bo'lsalar, unda nima bo'ladi» («Moida» surasi, 104-oyat). Boshqa bir oyatda shunday deyilgan: «Agar ularga Alloh tushirgan narsaga ergashinglar deyilsa, ular, yo'q biz ota-bobolarimizdan ko'rganimizni qilamiz, deydilar. Ota-bobolari hech narsani bilmagan bo'lsalar va to'g'ri yo'lda yurmagan bo'lsalar, unda nima bo'ladi. Kofirlar xuddi bir qo'y podasiga o'xshaydilarki, ular cho'ponning qichqirig'ini eshitadilar-u, ma'nosiga tushunmaydilar. Ular kar va ko'rdirlar, aqllarini ishlatmaydilar» («Baqara» surasi, 170 - 171 - oyatlar). Qur'onning shu oyatlaridan ko'rinib turibdiki, aql ishlatmay, o'zi ishonch hosil qilmay ko'r-ko'rona taqlid qilish kofirlarning ishi ekan. Har bir inson Islomni bilib, unga ishonch hosil qilmaguncha, ko'r-ko'rona taqlid qilgani bilan mo'min bo'la olmaydi.

Qur'on xalqlarni boshliqlar va yo'l boshchilarga ko'r-ko'rona taqlid qilishdan ehtiyotlanishga chaqiradi. Qur'onda talqin qilinishicha, yo'l boshchilar ham va unga ergashganlar ham noto'g'ri yo'lda bo'lsalar qiyomat kunida teng azob chekadilar. Buning ma'nosi shuki, bu dunyoda yo'l boshchilik qilganlar, qiyomat kunida o'ziga ergashganlardan qochar ekan. Ikki guruh ham azobga duchor bo'lib oralaridagi aloqa uzilar ekan. Qur'on ota-bobolarga, boshliqlarga va yo'l boshchilarga ko'r-ko'rona taqlid qilishdan qaytarish bilan birga, faqat bir taraflama fikrlashdan ham qaytardi va biror narsa qilmoqchi bo'lsa o'sha narsaning yaxshisini tanlab olishga chaqiradi: «Ular (musulmonlar) gapni eshitganlaridan so'ng, eng yaxshisiga ergashadilar. Shunday kishilarni Alloh to'g'ri yo'lga boshlaganlar va ular aql egalardirlar» («Zumar» surasi, 18-oyat). Mana shu oyatda Alloh musulmonlarni barcha gaplarini eshitib, tushunib, so'ngra yaxshisiga ergashishga buyuradi. Alloh shunday qilganlarni ilohiy hidoyatga erishganlar va o'tkir aql egalari, deb ataydi. Aslida ilm deb ishlarni aql yordamida bajarishga aytiladi. Aql esa, uchragan narsani tushunib olish qobiliyatidir. Qur'on barcha ishlarda aqlni ishlatishga chaqiradi, aqlni ishlatmaganlarni qattiq tanqid qiladi.

Qur'onda aqlga taalluqli so'zlar 50 marta ishlatilgan. Aql egalarining so'zi esa 10 martadan ko'proq ishlatilgan. Shuning o'zi ham Qur'on aqlga katta e'tibor berganini dalilidir. Qur'on aqlning ulkan ne'mat ekanligini bayon qiladi: «Albatta bu narsalarda aqli kishilar uchun belgilar bor» («Ra'd» surasi, 4-oyat). «Biz oyatlarni aqli kishilar uchun bayon qilib qo'ydik. Aqlni ishlatmaydilar» («Baqara» surasi, 76-oyat) va hokazo. Boshqa oyatlarda esa, aqlni ishlatmaganlarni ayblaydi: «Allohning huzurida eng yomon jonzotlar kar-soqov, aqlni ishlatmaydiganlaridir» («Anfol» surasi, 22-oyat). «Sen ularning ko'plari eshitadilar va aql ishlatadilar, deb hisoblaysanmi. Ular xuddi hayvonlarga o'xshaydilar, balki hayvonlardan ham battardurlar» («Furqon» surasi, 34-oyat). Boshqa bir oyatda aqlni ishlatmaslik oxirat azobiga sabab bo'lganligini eslatadi: «Ular (do'zaxilar) agar eshitganimizda va aql ishlatganimizda do'zaxilardan bo'lmas edik, deyishadi» («Mulk» surasif 10-oyaf). Mana shu narsalarning barchasi Islomdan aql va aqliy tarbiyaning naqadar ulkan baholanishini ko'rsatadi.

Yuqoridagilarga xulosa qilib aytganda, islom ta'limoti mujassamlashgan Qur'oni Karimdagi «Biz odam bolalarini aziz va mukarram qildik, ularga halol-pok narsalardan rizqu-ro'z berdik va ularni o'zimiz yaratgan juda ko'p jonzotlardan afzal-ustun qilib qo'ydik»; «Ey mo'minlar, sizlarga rizq qilib berganimiz-pokiza narsalardan yenglar», «Bandalarimga aytingki, ular eng go'zal so'zlardan so'zlashsinlar», «Odamlarni aldab fitnaga solish o'ldirishdan yomonroqdir», «Alloh zulm qiluvchilarni sevmaydi», «Parvardigoringiz... ota-onaga yaxshilik qilishlaringizni amr etdi...» kabi muhim g'oyalar; shuningdek, Hadisi Sharifdagi «Ilm egallang! Ilm-sahroda do'st, hayot yo'llarida tayanch, yolg'izlik damlarida – yo'ldosh, baxtiyor daqiqalarda - rahbar, qayg'uli onlarda - madadkor, odamlar orasida - zebu ziynat, dushmanlarga qarshi kurashda - quroldir»; «Ilm olish har bir muslim va muslima uchun farzdir»; «Beshikdan to qabrga kirgunlaringizcha ilm izlangiz», «Yoshlikda olingan ilm toshga o'yilgan naqsh kabidir»; «Yolg'on so'zlama», «O'zinga ravo ko'rganni boshqalarga ham ravo ko'r», «Yenglar, ichinglar, sadaqa qilinglar, ammo isrofgarchilikka o'tmanglar», «Axmoqdan uzoqlashing», «Nonni e'zozlanglar»; deb zikr etilgan hikmatlar komil insonni tarbiyalashda muhim manbadir.

Ta'kidlash joizki, Muso al-Xorazmiy, Imom Ismoil al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Ahmad Yugnakiy, Shayx Najmiddinov Kubro, Sulaymon Boqirg'oni, Abduxoliq G'ijduvoni, Bahovuddin Naqshband, Mahmud Zamaxshariy, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Davoniy, Voiz Koshifiy va ulardan keyin ijod qilgan boshqa mutafakkirlar islom ta'limotini, Qur'oni Karimni, payg'ambarimizning aytgan so'zlari, diniy va axloqiy yo'l-yo'riqlari, hikmatlaridan iborat manba-Hadisi Shariflarni yaxshi bilganlar, ularning ta'sirida ijod etib, kelgusi avlodlar uchun benazir meros qoldirganlar. Aslini olganda esa, mutafakkirlarimizning tabiiy-ilmiy, ijtimoiy-

falsafiy va ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarining asosi, shuningdek, asarlarining mazmun - mohiyati va g'oyasi ham Qur'oni Karim va Hadisi Sharif ta'limotiga asoslanadi.

Chunki biz nazarda tutayotgan davrdan boshlab savod o'rgatish Qur'oni Karim va Hadisi Shariflardagi pand-nasihatlarni o'rganish va ulardagi ko'rsatmalarni o'zlashtirish bilan olib borilgan. Shunga ko'ra, Qur'oni Karim va Hadisi Shariflardagi pand-nasihatlar ham olimlar, ham adiblar ijodiga kuchli ta'sir etgan va islom ta'limoti allomalarimiz asarlarida ilmiy talqin etiladi. Bular da ilgari surilgan g'oyalar yosh avlodning ham aqliy, ham axloqiy jihatdan kamol topishiga, pedagogik fikr taraqqiyoti tarixida katta ahamiyatga ega bo'ldi. Shunday qilib, biz islom ta'limotida, ta'lim-tarbiya masalalarining tutgan o'rnini tahlil etar ekanmiz, bu davr ma'naviy-ma'rifiy tafakkurining xarakterli tomoni shundaki, ma'naviyat, ma'rifat, odob-axloq sohasidagi tasavvur, fikr, bilimlar islom diniy aqidalari va ta'limotlarini ham bilimning, ilmiy tasavvurning bir ko'rinishi sifatida o'z ichiga singdirib yubordi. Dunyoviy ilmlar va diniy ilohiy tasavvurlar bir butun holda qabul etilib, inson ilmiy tushunchalari asosida talqin etilib, ular jahonga mashhur qomusiy mutaffakkirlarimiz asarlarida keng o'rin egalladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Asqar Zunnunov. Xalq pedagogikasida aqliy tarbiya. // Xalq ta'limi, 1994-yil 3-4- sonlari.
2. Asqar Zunnunov. O'rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyotidan lavhalar.- Toshkent.: «Fan» nashiryoti. 1996.
3. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. - T.: «Ma'naviyat», 1998. 14. Amir Temur. Zafar yoi. — Toshkent.: «Hyp» nashiryoti, 1992.
4. «Avesto», Tarixiy — adabiy yodgorlik. Asqar Mahkam tarjimai. - Toshkent.: «Sharq» nashiryoti, 2001.
5. Aziz Qayumov. Qadimiyat obidalari. - Toshkent.: G'afiir G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1972.
6. Alisher Navoiy. Xamsa. - Toshkent.: «Fan» nashiryoti. 1960.